

marife

dini araştırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

yıl / year: 12 • sayı / issue: 3 • kış / winter 2012

Mekki Ayetlerde Kadın Tasavvurunun İnşasında Ahlaki Zemin*

Zeki Tan

Yrd. Doç. Dr. İğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Tefsir Ana bilim dalı Öğretim Üyesi

zekitan64@windowslive.com

Öz

Mekke'de inzal olup insan cinsinin akıyla tefsir ve te'vile dönüşen ilahi metin o günden itibaren beşerin anlam dünyasına değer katmaya devam etmektedir. İlahi mesajın buluştuğu coğrafyanın temel karakteri, erkeğin ontolojik olarak üstün, kadının ise eksik, zayıf ve hatta ikincil varlık olduğu şeklindedir. İlahi iradenin Kur'an-ı Kerim ile Mekke toplumunda cinsiyet farklılığına hiyerarşik bir anlam yükleyerek erkeklerin asıl, kadınların ise ikincil bir varlık olmadığı, zihinsel, duygusal ve fiziksel olarak farklılıkların her iki cins için de olabileceği tutumuna çözüm üretmeye verdiği cevaptır. Mekke'de nazil olan sûrelere bakıldığında "kadın prototiplerin" öne çıkan özelliklerinin Mekke'de yeni bir kadın kimliği ve anlayışı inşasına yönelik olduğu görülmektedir. Bunun da Arap toplumunun sosyal ve bireysel hayatının oluşumuna ahlaki ve olumlu bir bakış açısı kazandırdığı açıktır. Bu bağlamda özellikle Hz. Meryem'in önemli bir konumu vardır. Zira Yahudilikte aşağılanan, Hıristiyanlıkta ilahlaştırılan Meryem'in, Kur'an'da Allah'a olan bağlılığı, adanmışlığı, tertemiz oluşu, seçilmişlik ve üstünlüğün temsilcisi olarak Hıristiyan ve Yahudilerin fazla bulunmadığı bir ortamda gündeme alınması, kadının vahiyyle kişilik kazanması ve prototip olarak sunulması sebebiyle oldukça dikkat çekicidir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Mekki sureler, Tasavvur, Şiddet, Tedricilik, Ahlak

Moral Background in the Construction of Woman Concept in Meccan Surahs

The holy text which was delivered in Mecca and interpreted and explained by the mind of humanbeings continues enriching the moral world of the people as of that day. The basic argument of the geography to which the holy message was delivered was that the man is ontologically superior and the women are weak, incapable and even subordinate creatures. The holy will gave a hierarchical meaning to the gender difference in the Meccan community with the Koran and strived at eliminating the attitude that men are superior and women are subordinate creatures by emphasizing that mental and physical insufficiencies can be in question for both genders. When surahs delivered in Mecca are considered, it is seen that "woman prototypes" try to construct a new woman paradigm in Mecca with their outstanding characteristics. It is obvious that this situation brought a moral and positive viewpoint to the formation of a social subconscious in the Arabian community. In the context, the Mother Mary has a really important position. While the Mother Mary is despised in Judaism and divinized in Christianity, she is mentioned in Koran with her loyalty and commitment to God and her purity as well as being the representative of uniqueness and superiority in an environment where Christians and Judaists do not present intensely. This is considerably outstanding as the concept of woman is personalized with revelation and presented as a prototype.

Key Words: Woman, Meccan Surahs, Thought, Violence, Gradualism, Morality.

Atıf

Zeki Tan, Mekki Ayetlerde Kadın Tasavvurunun İnşasında Ahlaki Zemin, Marife, Kış 2012, ss. 115-137

* Bu makale, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından 29 Haziran-01 Temmuz 2012 tarihlerinde Çorum'da düzenlenen Kur'an Nüzulünün Mekke Dönemi Sempozyumunda sunulan tebliğin yeniden gözden geçirilmiş ve kısaltılmış halidir.

Giriş

Yaşadığımız yerkürede her vakit yeni problemler ortaya çıkmakta, bu problemlerin çözümünde de insanlık onuruna yakışır bir gelecek inşası için inanan insanlara büyük sorumluluklar düşmektedir. Bu problemleri çözmeye çalışırken, çözüm önerilerinin kısmi ve yerel perspektifte sunumu ile mevcut problemlerin üstesinden gelmenin mümkün olmadığı bilinen bir gerçektir. Küreselleşen dünyada bölgesel değil, evrensel nitelikte olmayan çözüm önerilerinin anlam değerinin olmayacağı aşikardır. Kur'an-ı Kerim'in Hz. Peygamber'i bütün insanlık ailesine hem "uyarıcı"¹ hem de "rahmet"² olarak tanımlaması inananlar topluluğunun sorumluluk alanının evrensel boyutunu çizmektedir. Yani içinde yaşanılan küresel köy olan dünya hesaba katılmadan üretilecek fikirlerin yetersiz kalacağı her gün biraz daha kendini göstermektedir.

Çağımız başta aile içi şiddet olmak üzere, toplumun hayatında şiddet duygularının alabildiğine tahrik edilmeye elverişli toplumsal yapılanmalarla varlığını devam ettirmektedir³. Bütün yerkürenin karşı karşıya kaldığı bu problemler karşısında dini metinlerin *bilgelik mahzenine* hiçbir zaman şimdikinden daha çok ihtiyaç duyulmamıştır. İlahi metinler bütün bu sorunlara çözüm üretme potansiyeline sahiptirler⁴. Bu zemini temin etmek ilahi metin yorumcularının temel görevi olsa gerektir. Çünkü günümüz dünyasında insan *kendi parçasına* tahammül etmeyen bir varlık olarak adından söz ettirmeye devam etmektedir. Hâlbuki her insanın farklı dil, din, ırk, kültür ve cinsiyete istemsiz olarak sahip olması fitratın gereği ve doğal bir sonucudur. Toplumsal hayattaki bu farklılıkları törpülemeye, bastırmaya, yok etmeye çalışmak fitratla mücadele etmekle eş anlamlıdır. Dinlerin, medeniyetlerin ve kültürlerin ortaya koydukları farklılıkları yaşatmak, ilahi metinlerin medeniyetlerin ortak çağrısı olmalıdır.

Bütün bu sayılanlara bir de önü alınmaz bir halde tırmanan kadın cinsine karşı şiddet olgusu eklendiğinde manzaranın korkunçluğu kendini göstermektedir. Toplumdaki cinsiyet farklılığı bütünlük ifade etmesi gerekirken kadın aleyhine bir anlam yüklenerek kadın ikincil bir varlık olarak algılanıyor. Geçmişten kalan cahiliye adetleri sanki yer altına çekildi. Fakat ölmedi. Zamanını ve zeminini bulduğunda modern cahiliye toplumunun sosyal şuuraltı yeniden güçlü bir şekilde fırsat kollayıp tekrar gün yüzüne çıkıyor.

İstenmeyen bir durum olan şiddet hayatın her karesinde görünür oldu. İlahi metin tarafından (anneliği ile) hayatın kaynağı olarak ifade edilen kadın cinsine karşı yürütülen bu uygulama mutlaka aşılması gereken toplumsal bir trajedi olarak karşımızda durmaktadır. Bunu sadece medyaya yansıyan kısımdan ibaret görmek

¹ Sebe, 34/28.

² Enbiya, 21/107.

³ Bulaç *İslâm'ın Anlaşılması Üzerine*, s. 173; Tan, *Kur'an'a Göre Toplumun Yapılanması*, s. 409-413.

⁴ Köylü, *Küresel Ahlak*, s. 173-174.

yanılığa düşmektir⁵. Kadın problemi bölgesel olmaktan öte küresel boyutta kendini gösteren bir olgudur⁶.

Merhamet kuraklığı değil yokluğunun küresel boyuta taşındığı başka bir dönem görülmüş, o da İslam öncesi çağdır. Erkeğin ve kadının ancak birbiriyle ilişki ve bağımlılık hali içerisinde insanlaşabileceği gerçeği unutuldu. Bir tarafın insanlıktan uzaklaşarak vahşileşmesinin doğal bir şekilde diğerine şiddet olarak yöneldiği fark edilmedi. Kadına yönelik her türlü ekonomik, psikolojik, fiziksel ve sosyolojik şiddet, aslında iletişimin yokluğu anlamına gelmektedir. İletişimin yokluğu, şiddetin varlığı anlamına gelmektedir. Sorun ailedir, kadına yönelik şiddettir.

Kadına karşı şiddet konusunda çok temel bir yanılı bulunmaktadır. Kadına karşı işlenen vahşet ve şiddetin istisnai ve nadir bir hal olduğu sanılmaktadır. Oysa kadına karşı şiddet, nadir bir hal olmayıp çok yaygın ve hayatta çok sık rastlanılan bir gerçekliktir. Ancak bu durumun yaygın oluşu, kadına karşı şiddetin kanıksanması, içselleştirilmesi ve normal görülmesi anlamına gelmemektedir. Bilakis kadına karşı şiddet, derin bir patolojiyi ortaya koymaktadır. İnsani kimliğin patolojikleştirilmesi anlamına gelen kadına karşı şiddet, insanlığı kendine karşı yabancılaştırılmaktadır.

Teolojik yorum ve açıklamalar maalesef şimdiye kadar kadına karşı şiddeti meşrulaştırmak için kullanıldı⁷ veya teoloji bu insani utanç konusunda istenen performansı gösteremedi. Cinsel şiddet konusunda şimdiye kadar kadına karşı şiddetin kutsala karşı bir şiddet olduğu prensibine dayalı ilkeli ve tutarlı teolojik bir perspektif geliştirilebilmiş değildir. Oysa teoloji, kadına karşı şiddeti eleştiren ve daha sağlıklı bir perspektif ortaya koyan bir araç ve imkân olarak görülebilir. Teoloji, hem kadına hem erkeğe cinsel şiddet konusundaki derin sessizliği bozan ve erkek kimliğinin bir şiddet aracına dönüşmesini engelleyen önemli bir özgürleşme alanı sunabilir. Şiddete maruz kalan kadının teolojisi nedir ve kadına yönelik şiddete nasıl bir teolojik cevap geliştirileceği önemli bir sorudur. Teolojik alan içerisinde, kurban ve mağdurları suçlayan kültür yerine şiddeti radikal olarak reddeden yeni bir insani anlayış oluşturulabilir. Kadına yönelik şiddet, önümüze büyük bir insani meydan okuma koymaktadır⁸. Bu da yukarıda ifade edildiği üzere toplumun ahlaki faziletlerinin yeniden inşası ile mümkün görünmektedir.

Geçmiş toplumların peygamberlerinin toplumları ile olan ilişkileri incelendiğinde Kur'an-ı Kerim'de hacim itibarıyla oldukça fazla yer aldığı bir gerçektir. Kur'an kıssaları, Suyuti'ye göre dörtte birini⁹ M. Reşid Rıza'ya göre dörtte üçünü¹⁰ Suat Yıldırım'a göre ise takriben yarısına tekabül etmektedir¹¹. Kur'an-ı Kerim kıs-

⁵ Sambur, "Kadına Karşı Şiddet Varoluşa Meydan Okumadır", Erişim Tarihi: 03.05.2012.

⁶ Tarhan, *Kadın Psikolojisi*, s. 182.

⁷ Farklı açıklamalar ve yorumlar için bk. Karslı, *Kur'an Yorumlarında Kadın*, s. 154-160; Öztürk, *Cahiliyeden İslamiyete Kadın*, s. 77-127; Okuyan, "Kur'an Kadına Şiddeti Reddeder", s. 59-62.

⁸ Sambur, "Kadına Karşı Şiddet Varoluşa Meydan Okumadır", Erişim Tarihi: 03.05.2012.

⁹ Suyuti, *Mu'tereku'l-Akrân*, I, 78.

¹⁰ Yıldırım, *Kur'an'a Bakışlar*, I, 375.

¹¹ Yıldırım, *Kur'an İlimlerine Giriş*, s. 105.

saları ilk insanın evlatları arasında geçen muhavereden¹² Hz. Peygamber'in hayatından bazı karelere kadar yer verir¹³. Bütün bunlarda dikkat çeken temel özellik kıssalar üzerinden Kur'an'ın inşa edeceği toplumun "iman ve ahlak¹⁴" toplumu olusudur.

Kur'an-ı Kerim Hz. Peygamber (s.a)'in misyonunu anlatırken beyan¹⁵, tebliğ¹⁶, talim ve tezkiye¹⁷ olarak dikkate verir. Tezkiye; nefsin çirkinliklerden temizlenmesi¹⁸ veya ahlaki çürümüşlüklerden¹⁹ kurtarılarak insana ahlaki güzelliklerin kazandırılması²⁰ olarak ifade edilir. Hz. Peygamber "*Ben ahlaki güzelliği tamamlamak için gönderildim*²¹" derken de asıl misyonunu ortaya koymaktadır. Demek ki ilahi iradenin peygamber göndermesindeki anlam boyutu "akli yetersizlik" değil "ahlaki yetersizlik" ve ahlaki değerlerin anlam kaymasına uğramasıdır.

Yukarıda ifade edildiği üzere geçmiş ümmetlerin peygamberlerinin gönderildikleri toplumlarda tarih sahnesinden silinme sebepleri olarak ahlaki değerlerin yozlaşması olduğu görülmektedir. Semud kavminin helakinde görünür olan günah, deveye saygısızlık/kesme²², Hz. Lut kavminde cinsel ahlaksızlık²³ ve Hz. Şuayb'ın kavminde de ticari ahlaksızlıktır²⁴.

Kur'an-ı Kerim zamanla solmaya yüz tutan geçmiş topluluklara ait güzellikleri canlandırarak gündemine alır. Hz. Lokman misali erkek veya Hz. Meryem gibi kadın karakterleri üzerinden ahlaki normları verir. Hıristiyan ve Yahudilerin inanç dünyalarında özel bir yeri olan Hz. İbrahim'in rol model olarak öne çıkarılması "evrensel ahlak²⁵" suurunun tesisi görevi görmek içindir.

Kadın probleminin ahlaki zeminine dönersek şu hususu tekrar ederek devam edilebilir. Bugün aile, kadın ve şiddet problemi küresel boyut kazanmış ve kangren haline gelmiş bir durumdadır²⁶. Küresel boyut kazanmış kadın problemine Kur'an-ı Kerim'in dikkat çektiği aşağıda ayrıntılı olarak anlatılacak olan bütün inanç guruplarının da onayladığı Hz. Meryem'in ve diğerlerinin evrensel örnekliliği üzerinden çözüm üretilebilir. Kadını nesneleştirip sosyal piramidin en altına yerleştiren bir toplumda Kur'an-ı Kerim'in kadın modellerinin ahlaki boyutlarını görünür yapması, problemin çözümünün ahlakilik üzerinden yürütülmesi gerektiğini anlatır.

¹² Maide, 5/27-31.

¹³ Al-i İmran, 3/123-128; Tevbe, 9/25-27; Ahzab, 33/9/21; Fetih, 48/10-27.

¹⁴ Draz, *Kur'an'a Giriş*, s. 76; Sosyal ahlak için bk. Draz, *Kur'ân Ahlakı*, s. 393-407.

¹⁵ Nahl, 16/44.

¹⁶ Maide, 5/67.

¹⁷ Bakara, 2/129, 151; Cuma, 62/2.

¹⁸ Âlusi, *Ruhu'l-Meâni*, XXVIII/93.

¹⁹ Râzî, *Tefsîru Garibi'l-Kur'ân*, s. 556.

²⁰ Râğûb el-İsfahânî, *Müfredât*, s.313

²¹ Malik, *Muvatta*, "Hüsnu'l-Huluk", 8.

²² A'raf, 7/77; Hud, 11/66; Şuara, 26/157; Şems, 91/15.

²³ A'raf, 7/81; Hud, 11/77-83; Hicr, 15/61-77; Şuara, 26/160-175.

²⁴ A'raf, 7/85-93; Hud, 11/84-95; Ankebut, 29/36-37; Ahlakî zafiyetleri ve helak sebeplerinin izahı için bk. Tan, *Kur'ân'a Göre Geçmiş Kavimlerin İnkârı*, s. 83-154.

²⁵ Draz, *Kur'an'a Giriş*, s. 69.

²⁶ Köylü, *Küresel Ahlak*, s. 86-88.

1. Kur'an'ın Nüzul Zemini ve Süreci

Kur'an-ı Kerim'in nüzulu tedrici/peyderpey yaklaşık olarak yirmi üç yılda insanla buluşmuştur. Bu buluşma ferdi ve toplumu inşa etmede nasıl bir yöntem izlediğini müntesiplerine göstermektedir. Bu süreç evrensel mesajın insanlığı be-devilikten alıp medenileştirirken takip ettiği sürecin adıdır.

Kur'an-ı Kerim'in nüzul sürecinde ayet ve surelerin muhtevasına bakıldığında inanç, ahlak, ibadet ve muamelat gibi hiyerarşik bir sıralama görülmektedir²⁷. Bu hiyerarşik sistem tarihi süreçte hem fertlerin eğitiminde hem de toplumların değişiminde göz önünde bulundurulması gereken temel bir parametredir.

Kur'an-ı Kerim'in nazil olduğu Mekke toplumunda çözdüğü problemlerin başında kadın problemi gelmektedir. Bu problemin nasıl çözüldüğünü anlamak için tarihi süreçte kadın hususunda meydana gelecek sapmalarda izlenecek yol haritasını bilmek gerekir.

İslam öncesi Mekke toplumunun kadın anlayışını Kur'an-ı Kerim şöyle anlatır: "Ne var ki onlardan birine bir kız çocuğu olduğu müjdelense suratı kapkara kesilir. İçini öfkeyle karışık bir hüzün kaplar; Ona müjdelenen şeyin kendisinde oluşturduğu kötümser duygulardan dolayı, toplumdan kaçıp köşe bucak saklanacak delik arar; şimdi onu zillate katlanma pahasına tutsun mu, yoksa toprağa mı gömsün? Görüyorsunuz değil mi? Ne berbat akıl yürütüyorlar"²⁸. Ayet İslam öncesi Arap toplumunun kadın tasavvurunu tasvir etmektedir. Mekke müşrikleri Allah'a kızlar isnat ederler²⁹, meleklere ve taptıkları putlara dişi isimler³⁰ verirler aynı zamanda da kız çocuklarını da diri diri gömmekten çekinmezlerdi. Sadece diri diri gömmüyorlar, (yağzu kelbehu) köpeklerle yedirdikleri³¹ gibi (yezbehune) boğazlayarak da öldürdükleri ifade edilmektedir³².

Râzî, cahiliye dönemindeki kız çocuğunu öldürme konusunda şunları aktarmaktadır: "Erkek, hanımının doğum sancısı başlayınca, doğacak çocuğunun ne cinstе olduğunu anlayıncaya kadar insanlardan uzaklaşır ve saklanırdı. Eğer çocuğu erkek olursa sevinir, kız olursa üzülür ve o kızı ne yapacağını düşünmek için, günlerce insanların arasına çıkmazdı. Rivayet olunduğuna göre Araplar, kızları olunca, bir çukur eşerler, o kız çocuğunu ölsün diye oraya koyarlardı.

Kays b. Asım'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ey Allah'ın Resulü, henüz Müslüman olmadan önce, cahiliyede sekiz kız çocuğumu sağ sağ gömdüm, dedi. Hz. Peygamber (s.a) de, "Her birine karşılık bir köle azat et", buyurunca o, 'Ey Allah'ın Resulü, benim (kölelerim yok ama) develerim var', deyince, Hz. Peygamber (s.a), "O halde her birine karşılık bir deve kurban et", buyurdu.'

²⁷ Zerkânî, *Menâhilu'l-İrfân* I, 49; Sûrelerin nüzul sırasına göre genel muhteviyatı için bk. Duman, *Beyânu'l-Hak*, I, 5-6.

²⁸ Nahl, 16/58-59.

²⁹ Nahl, 16/57.

³⁰ Necm, 53/19-20; izah için bk. Esed, *Kur'an Mesajı*, s. 1081.

³¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, XXX, 72; Râzî, *Tefsiru'l-Kebir*, XX.

³² Râzî, *Tefsiru'l-Kebir*, XX, 56; bk. Gürlevik, *Mekki Sûrelerde Kadın*, s. 82-97.

Yine rivayet olunduğuna göre bir adam şöyle demiştir: 'Ey Allah'ın Resulü, Müslüman olduğumdan beri, İslam'ın tadını alamadım. cahiliye döneminde bir kızım vardı. Hanımına onu giydirip kuşatıp bana getirmesini söyledim. Sonra o çocuğu alıp onu derin bir uçuruma götürdüm ve oradan aşağı attım. Çocuk bana 'Babacığım, beni öldürüyorsun!', dedi. Ne zaman onun bu sözünü hatırlasam, bana hiçbir şey kar etmiyor. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a): Cahiliyede olup bitmiş şeyleri (günahları) İslam kökünden kazıyıp yok eder. İslam döneminde olan (günah ve hataları da), tövbe-istiğfar yok eder, buyurmuştur"³³

Yukarıda anlatılanları yapmalarının sebebi kadınların kendi tasavvurlarında anlamsız bir varlık olup insan sayılmamalarıdır³⁴. Hz. Ömer'in diliyle cahiliye döneminin kadına bakışı şöyle ifade edilmiştir: "Biz cahiliye döneminde kadını hiçbir şey saymıyorduk. İslâmiyet geldiği ve Allah onlardan söz ettiği zaman, artık bir takım haklara sahip olduklarını anladık"³⁵. Hz. Ömer'in bu sözleri İslam öncesi kadın tasavvurunu yansıtmaya açısından itiraf niteliğindedir. Abdullah b. Ömer'in "Biz Resulullah zamanında hakkımızda bir vahiy inmesinden korktuğumuz için kadınlara söz söylemekten, haklarını çiğnemekten ve onlara sert davranmaktan çekinirdik. Resulullah vefat edince biz de artık onlara karşı çok (kırıcı ve yıkıcı) sözler söyledik ve onlar hakkında kusurumuz arttı"³⁶ sözlerinden şu sonuca varabiliriz: İnsanların kutsalla bağlarının sıcaklığı ölçüsünde problemler minimize olmaktadır. Geçmişten tevarüs edilen bazı duyguların bilinçaltında kolay kaybolmadığını şu örnek göstermektedir. Abdullah b. Ömer, Resulullah "Kadınlara, geceleyin mescide gitmeleri için izin verir" buyurdu, deyince oğlu Vâkid ona, "Vallahi onlara izin vermeyiz, onlar bu izni fitne ve fesada yol edinirler" diye karşılık verir. Abdullah b. Ömer oğluna kızar, öfkelenir hatta onu döver ve: "Ben sana Resulullah izin verir" buyuruyor, diyorum, sen de çıkıyor ve "hayır, izin vermeyiz diyorsun" diye bağırır³⁷.

Kızını ilk defa öldüren ilk devir Araplarından Lokman b. Ad'dır. Bunun sebebi ise, karılarının kendisini aldattıkları haber verilince, intikam almak için onları öldürür. Oradan yola inerken kızıyla karşılaşır. Kadınların hain ve kötü olduklarına dair zihnine yerleşen sabit fikir sebebiyle onu da yakalayıp öldürür³⁸.

Kur'an-ı Kerim insan onurunu rencide edip kız çocuğuna yapılan aşağılayıcı, kin ve nefret dolu³⁹ anane ve geleneği de yürürlükten kaldırmıştır. Fakat bu anlayışın bütün toplumda olduğunu söylemek mümkün değildir⁴⁰. Esmâ binti Ebi Bekr şöyle der: "Zeyd b. Amr'ı görmüştüm, ayakta sırtını Ka'be'ye dayamış: "Ey Kureys

³³ Râzi, *Tefsiru'l-Kebir*, XIV, 252-255.

³⁴ Cevad Ali, *Mufasssal*, IV, 608; Aişe Abdurrahman, *Rasulullahın Kızları*, s. 35; Çağatay, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, s. 133; Çağil, "İslam Öncesi Mekke Toplumunda Kadın", s. 201-221.

³⁵ Buhari, "Tefsir", 66,2; "Libas", 31; Müslim, "Talak", 32; bk. Bardakoğlu, "Cahiliyye Döneminde Kadın", *Sosyal Hayatta Kadın*, s. 13-19.

³⁶ Buhari, "Nikâh", 80.

³⁷ Müslim, "Salat", 138-139.

³⁸ Aişe Abdurrahman, *Rasulullahın Kızları*, II, 35.

³⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 414.

⁴⁰ Çağatay, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, s. 135.

topluluğu Allah'a yemin olsun ki, benden başka sizden hiçbir kimse İbrahim dini üzere değildir" diyordu. Kendisi Kureyş'lilerin diri diri gömdükleri kız çocuklarını ellerinden kurtarıp yaşamasına sebep olur, kızını diri diri gömmeye götüren kimseye: "bırak öldürme onu, ben onun ihtiyaçlarını üstleniyorum" diyerek yanına alır, büyüyüp yetiştiğinde kızın babasına: "İstiyorsan kızını sana geri vereyim, dilersen ihtiyaçlarının masrafını da sana ödeyeyim"⁴¹derdi. Bunlardan birisi de Sa'saa' b. Naciye'dir⁴².

Kız çocuğu olduğunda nefesi kesilip donup kalan, utanan, bunu zillet kabul eden, hayal kırıklığına uğrayan "bu da nereden çıktı" anlayışına sahip bakış açısı tarihi süreçte zaman zaman tekrarlanabilir. Fakat ilahi metin bunun ahlaki ve hukuki boyutunun hesabının sorulacağını nazara verir⁴³. Böyle bir zeminde Meryem Sûresinin nazil olması anlamlıdır. Sûrede tevhit, nübüvvet ve haşir gibi hususlara dikkat çekildiği bir gerçektir. Fakat surenin Mekke toplumuna verdiği esas mesajın kadına bakışı pozitif anlamda düzeltmek olduğu bir gerçektir ve bu husus dikkate alınmalıdır.

Meryem Sûresi ilk okunduğunda Hıristiyanların yanlış tanrı anlayışını düzeltmeye yönelik mesajlar içerdiği düşünülebilir. Fakat Meryem Sûresinin nazil olduğu süreçte Mekke'de çok az sayıda Hıristiyan olduğu bilinmektedir⁴⁴. Varaka b. Nevfel gibi bizzat İncil okuyarak Hıristiyanlığı seçmiş ve onun öğretilerini tetkik⁴⁵ etmiş başka bir kimsenin varlığından söz etmek zordur⁴⁶. Ancak Mekke'nin gerek dini, gerekse ticari bir merkez olması nedeniyle çok nadir de olsa buraya uğrayan Hıristiyan rahiplerin varlığından söz edilmektedir⁴⁷. Bu Hıristiyan nüfusun büyük bir kısmını Habeşistan, Yemen, Suriye ve Yarımada'nın diğer bölgelerinden Mekke'ye gelen köleler oluşturuyordu. Bunlar Mekke'li tüccarlara, eşrafa ve efendilere hizmet etmekle yükümlü halkın kendilerine değer vermediği kimselerdi. Mekke halkı, bu gibi kimselerin putlarına ait kutsal bölgelerine girmelerine müsaade etmedikleri gibi, Mekke'de oturmalarını bile hoşgörüle karşılamazlardı. Onların sadece şehrin çevresindeki sahralarda Ka'be'den uzak bölgelerde oturmalarına izin verilirdi. Ayrıca kendi dinlerine mensup olanlarla bir araya gelip konuşmalarına da müsaade edilmezdi⁴⁸. Bunları belirtmemizin sebebi: Meryem Sûresi'ni okurken odaklanılması gereken noktayı tespit etmektir. Bunun tespiti surenin ne dediğinin değil ne demek istediğini ortaya koyar. Aksi takdirde Meryem kültünün oluşmasına zemin hazırlanır⁴⁹. Hatta Meryem'in kaç defa regl/aybaşı hali gördüğü ayrıntısı⁵⁰ işlenerek mesaj görünmez hale gelebilmektedir. Sûreyi bu şekilde okuma biçimi

⁴¹ Buhari, "Menakıbu'l-Ensar", 23.

⁴² Âlûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, s. 46.

⁴³ Tekvîr, 81/8-9; Hadisler için bk. Buhârî, "İstikâz", 19; "Edeb", 6; "Zekât", 53; Müslim, "Akdiye", 10-14.

⁴⁴ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 617.

⁴⁵ Buhari "Bed'u'l-Vahiy", 3.

⁴⁶ Güner, *Resulullah'ın Ehl-i kitapla Münasebetleri*, s. 74.

⁴⁷ İbn Hişam *es-Siretu'n-Nebeviyye*, I, 254.

⁴⁸ Danişmend, *İzahlı İslam Tarihi*, I, 287, 301, 311'den naklen Güner, *Resulullah'ın Ehl-i kitapla Münasebetleri*, s. 73-74.

⁴⁹ Hıristiyan mezheplerinin Meryem telakkileri konusunda bilgi için bk. Tümer, *Hiz. Meryem*, s. 65-170.

⁵⁰ Râzî, *Tefsiru'l-Kebir*, XXI, 201.

mi mesajı amacı dışına taşır. Çünkü amaçlanan Meryem'in kendisi değil, Meryem üzerinden gündem ve model oluşturup problem çözmektir. Bir de Allah'ın özellikle nazara verdiği Meryem'in hayat karelerini görüp anlatmadığı/atladığı karelerden uzak durmak mesajın daha iyi anlaşılmasını temin eder.

Kur'an-ı Kerim toplumda meydana gelen sapmaları tarihi karakterleri yeniden gündemine taşıyarak problemin çözümünü bu karakterler üzerinden yürütür. Meryem de bu portrelerden sadece birisidir.

Meryem'in yaşadığı Roma kültüründe kadın ikinci sınıf insan muamelesi gören, miras, şahitlik, siyasal katılım, mülk edinme, eş seçme, eğitim gibi temel hak ve özgürlüklerin tümünden mahrum, kendisine geri ve zavallı bir mahlûk olarak bakılan değersiz bir ayrıntıydı. Roma aile düzeni ataerkildi. Bu ataerkillik öyle bilinen anlamında değil, erkeğin putlaştırıldığı anlamda bir ataerkillikti. Bu aile düzeninde kadın aileden sayılmazdı. O, evde, sadece kocanın ve erkek çocukların ihtiyacını gideren biriydi⁵¹. İşte Allah Meryem'in annesinin erkek evlat istemesine karşın kız vererek geleneğin çirkin izlerini temizledi. Kadının mabede girmesine izin verilmezken⁵² girdi.

Meryem Sûresi'nin indiği Mekke toplumunda kadın yukarıda ifade edildiğinden çok daha kötü durumda idi. Kur'an-ı Kerim Hz. Meryem rol-modeli üzerinden o toplumun kadın problemini çözüyordu. Nesneleştirilen kadın Allah'ın kendisini muhatap aldığı evrensel rol-model ve özne haline geliyordu.

2. Sosyal Bir Ahlak İnşa Sürecinde Rol-Model Olarak Meryem

Meryem Sûresi Mekki'dir⁵³. Mekki Sûrelerin temel özelliklerinden olan hurufu mukattaa ile başlaması, "Kella⁵⁴" lafzının ve kıssaların yer alması bunun Mekki olmasının temel özelliklerindedir⁵⁵. Kur'an'da Meryem bizzat kendi ismi ile anılır. Meryem, yirmi üç kez "Meryem oğlu İsa ya da "Meryem oğlu Mesih" şeklinde İsa'yı tanımlama amaçlı yer alır. On bir kez de Meryem'in bizzat kendisi ile ilgili olayların anlatımında adı geçer. Kur'an'da yetmiş civarında ayette Meryem kıssası anlatılır. Mekki Surelerden Enbiya ve Mûminun Sûrelerinde ve Medeni Sûrelerden Âl-i İmran, Nisa, Maide ve Tahrir Sûrelerinde olmak üzere yedi sûrede kıssaya yer verilmektedir⁵⁶.

Meryem Sûresi'nde Meryem dışında sûrede adı geçen karakterler şunlardır: Zekeriyya, Yahya, İbrahim, İshak, Yakup/İsrail, Musa, Harun, İsmail, İdris, Âdem, Nuh (a.s) Bu şahsiyetler içinde Meryem ismi, açık bir şekilde yalnızca bir yerde

⁵¹ İslamoğlu, *Adayış Risalesi*, s. 86.

⁵² Kutup, *Fizilal*, I, 392; İbn Âşur, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, III, 235.

⁵³ Suyuti, *el-İtkan*, I, 15.

⁵⁴ Meryem, 19/79, 82.

⁵⁵ Zerkeşi, *Burhân*, I, 239-240; Suphi Salih, *Kur'an İlimleri*, s. 146-147; nüzulu ile ilgili bk. Ünver, *Mekki-Medeni İlmî*, s. 97.

⁵⁶ Yaşaroğlu, "Meryem Sûresi", *DİA*, XXIX, 242-243; Gökler, *Meryem Sûresi Tefsiri*, s. 90.

anıldığı halde sûreye Meryem adı verilmiştir⁵⁷. Bu da şunu gösteriyor ki Allah toplumu inşa ederken *olayların dili* ile konuşmaktadır.

Sûre ile ismi arasında da münasebet vardır. Bikâî, tefsirinde sûrenin maksudunu tayin ettikten sonra o sûrenin ismiyle maksudu arasında irtibat kurmağa çalışır ve sûrelere verilen isimlerin ihtiva ettiği ana fikre göre verildiğini iddia eder. Bu hususta da şöyle der: “Her sûrenin ismi, o sûrenin maksudunun tercümanıdır. Çünkü her şeyin ismi, müsemmasıyla kendi arasında münasebeti açığa çıkarır.” Bu meseleyi başka bir ifadeyle şöyle izah eder: “Bir kimse, sûrenin isminden muradın ne olduğunu bilirse, o sûrenin maksudunu bulmuş olur. Kim de sûrenin maksudunu iyi anlarsa, o sûrenin ayetleri kısılları ve bütün ifadeleri arasındaki münasebeti kolaylıkla gösterebilir”.⁵⁸

Kur’an-ı Kerim’de kadınları anlatan ayetlerde zevc/eş veya imree/kadın olarak zikredilirken Meryem ismi sarıh olarak anlatılır. Bu da önemli ve anlamlı bir noktadır⁵⁹. Çünkü Mekke toplumunda bir erkeğin kadınla anılması aşağılık olarak telakki edilmektedir. Böyle bir toplumda Meryem isminde tarihte yaşamış fakat tarih olmamış bir kadını Allah’ın muhatap alması Mekke toplumu için oldukça şaşırtıcıdır. Bunlarla beraber onuru zedelenen kadının Allah tarafından onurlandırılarak iltifata mazhar olması ona özel ve ayrıcalık kazandırmıştır. Mekke toplumunun gündeminde olmayan kadın Meryem kıssası üzerinden gündeme taşınır. Kadının şahsiyeti/kişiliği Meryem prototipinde inşa edilir. Meryem’in başından geçen ağır imtihana sabrı, ona büyük ödül olan müstakîl sûreye isim olarak anılmak olarak verilmiştir. Bu sebepten Mekki sûrelerdeki kadın tasavvuruna Meryem sûresinden başlamak daha münasiptir.

a. Hz. Meryem’in Başat Özelliği: İffet

Meryem, tarihi süreçte hep temizliği ve iffeti ile anılır. Meryem ile alakalı ayetlere bakıldığında öne çıkan ana parametre iffetidir. Bu da Mekke toplumunda kadına olan bakışı değiştirmek içindir. Bu sadece Mekke toplumu için değil, modern dünyada da ilahî dinlerin müntesiplerinin ortak sembolü olarak anılmalıdır.

İslam öncesi Arap toplumunda Kur’an-ı Kerim’in anlattığı “*O müşriklerden her biri, Rahman’a yakıştırdığı kız evladı dünyaya geldiği haberini alınca, birden yüzü mosmor kesilir, kederinden yutkunur durur...*”⁶⁰ ifadesinin arka planında erkeğin şerefine lekeleneyeceği korkusu vardı⁶¹. Kur’an-ı Kerim Hz. Meryem’e “*...N’olaydım, keşke bundan önce öleydim de unutulup gidenlerden olaydım*”⁶² dedirten iki zihniyeti/anlayışı bir zeminde buluşturuyor. Hatta Kur’an-ı Kerim Mekke toplumuna

⁵⁷ Gökkar, *Meryem Suresi Tefsiri*, s. 38.

⁵⁸ Bikâî, *Nazmu’d-Durer (Yazma)* Süleymaniye Küt./HKM, No: 149-150’den naklen Kara, *Bikâî ve Tefsirdeki Metodu*, s. 254; ayrıca bk. Suyuti, *Tenasuku’d-Durer Fi Tenasubu’s-Suver*, s. 56-58; Yılmaz, *Ayetler ve Sureler arasındaki Münasebet*, s. 159; Tuncer, *Kur’an Surelerindeki Eşsiz Ahenk*, s. 200-220.

⁵⁹ Birışik, “Müphematu’l-Kur’an”, *DİA*, XXXI, 438.

⁶⁰ Zuhurf, 43/17.

⁶¹ Çağatay, *Arap Tarihi*, s. 135.

⁶² Meryem 19/23.

“Yalnızca Rahman olana secde edin” dendiğinde, “Rahman da neymiş...”⁶³ diyerek saplantı içinde olduklarını ortaya koyuyorlardı. Allah’ı inkâr etmemelerine rağmen⁶⁴ “Rahman’ı inkâr ediyorlar”⁶⁵, “Rahman adının anılıp yüceltilmesine gelince; onu ısrarla tanımazdan gelen de yine onlar olur”.⁶⁶ Bunlarla beraber Meryem Sûresinde on altı defa Allah’ın Rahman sıfatı geçmektedir⁶⁷. Allah, rahmetin tecellisini özellikle kadın hususunda görünür olmasını istiyor ki, sûre rahmeti ifade eden ayetle başlayıp⁶⁸ aynı şekilde bitmektedir⁶⁹.

Allah Mekke toplumunun kadına bakışını değiştirmek için önce Meryem’i konu alıyor. Kur’an’ı Kerim’de bu şöyle anlatılır. “*Bir de iffetini koruyan o kadını (gündeme taşı) kuşkusuz ona da ruhumuzdan üflemiş; onu ve oğlunu (çağının) bütün insanları için (rahmetimizin) bir belgesi kılmıştık*”⁷⁰. Bu ayette isim olarak Meryem geçmiyor. İsim arka planda kalıp “iffetini koruyan kadın” olarak sıfatı öne çıkıyor. Kur’an-ı Kerim Hz. Peygamber (s.a)’in annesinden tek kelime bahsetmezken “İsa/Peygamber annesi Meryem” olarak anılması da anlamlıdır. Muhammed Hamidullah ayete anlam verirken “Meryem’i de hatırla” dedikten sonra “Hem kendin hatırla hem de başkalarına hatırlat” notunu düşer⁷¹. Fakat şunu unutmamak gerekir ki, iffet kadın erkek bütün inanan insanların sorumlu tutulduğu bir ahlaki değerdir⁷².

Mekki bir sûre olan Mü’minun’da ise şöyle anlatılır: “*Meryem’in oğlunu ve annesini birer ibret vesilesi kıldık ve onları pınarları akan ve yerleşmeye elverişli yüksekçe bir yere yerleştirdik*”.⁷³ Burada amaç yüce Allah’ın temiz, taze hoş kokulu bitkilerin bulunduğu, suların aktığı, gözetip korundukları bir yerde onları barındırmasına işaret edilmiştir. Mekke toplumuna verilen mesaj kendini daha açık olarak göstermektedir⁷⁴. Kadın nesneleştirildiği, önemsenmediği, dinlenmediği, karar verilirken düşüncelerinin dikkate alınmadığı bir zeminde bu şekilde önemsenen bir portre ile karşılaşma oldukça anlamlıdır. Şöyle bir soru sorulabilir. Bir insan ne zaman kendini değerli hisseder? Kendini, kendinden daha büyük bir bütünün vazgeçilmez bir parçası olarak gördüğü zaman. İnsan kendini, vazgeçilmez, yeri doldurulmaz, emsalsiz, tek gördüğü an değerli hisseder⁷⁵. Yukarıda ifade edildiği üzere Kur’an-ı Kerim’de kadın ismi olarak sadece Meryem’in isminin anılması *değerli* oluşun bir göstergesidir. Gündemde olmayanın gündeme alınması ve halen gündemde kalmayı başarması, meydana gelecek olumsuzlukların bu portre üzerinden

⁶³ Furkan, 25/60

⁶⁴ Ankebut, 29/61, 63; Lokman, 31/25.

⁶⁵ Ra’d, 13/30.

⁶⁶ Enbiya, 21/36.

⁶⁷ Meryem, 19/19-96.

⁶⁸ Meryem, 19/2.

⁶⁹ Meryem, 19/96

⁷⁰ Enbiya, 21/91.

⁷¹ Hamidullah, *Aziz Kur’an*, s. 453.

⁷² Nur, 24/30.

⁷³ Mu’minun, 23/50.

⁷⁴ Kutup, *Fizilal*, IV, 2467.

⁷⁵ Cüceloğlu, *İletişim Donanımları*, s. 107.

düzeltilmesi, değerli ve emsalsiz⁷⁶ oluşu anlatır. Hem kendi gündemine, hem ilk muhatapların gündemine, hem de tüm zaman ve zeminlerdeki muhatapların gündemine gelir. Zira gündeme taşınması istenen şahsiyet tarihi bir figür değil tüm zamanlarda geçerli değerler olan iffet ve adanın sembolüdür. Özünde taşınması emredilen Meryem'in cinsiyeti ile beraber karakter ve şahsiyetidir⁷⁷.

Meryem Sûresi'nde ise Meryem'in anılması ve asırlar sonrasının insanına mesajın taşınması sûrenin 16-23 ayetlerinde Meryem'in nazara verildiği başat özelliği iffeti olduğu açıktır. Çünkü iffetsizliğin olduğu toplumda⁷⁸ verilecek mesaj bu olsa gerektir. Ayetlerde iffetin boyutunu göstermesi açısından şu önemlidir. Melek, eli yüzü "husnu's- sure" düzgün/ yakışıklı⁷⁹ bir erkek suretinde göründü⁸⁰. Genç güzel bir bayanın Melek misal bir erkeğe karşı bile kırmızı çizgilerinin olduğunu söylemesi oldukça önemlidir. Meryem'in iffeti sınanıyordu. . Meryem bedeni ve ruhi saflığı, kendini Allah'a ibadete adanması, iffet ve namusunu koruması sebebiyle "Betül" olarak adlandırılmıştır. Betül ayrıca manevi mükemmellekle birlikte fiziki güzelliği⁸¹ de ifade ettiğinden, Hz. Meryem, zamanının en güzel ve en mükemmel kadını olarak da tanımlanmaktadır.

Hz. Yusuf'u görenler akılları başlarından alınmış gibi: "Aman Allah'ım! Bu bir insan olamaz, olsa olsa bu yüce bir melektir⁸²" diyorlardı. Vezirin hanımı için şunlar söyleniyordu. "...Sevda ateşi bağrını yakmış..."⁸³.O da bunu sonradan tescil etti". Arzumu tatmin için onu baştan çıkarmaya çalışan bendim..."⁸⁴. İki prototip sunulurak topluma mesaj verilir. Meryem karakteri üzerinden verilen bir başka mesaj da "Allah'ın rızıkları üstleneceğidir"⁸⁵.

b. İstemeden Alma; Rızık

Arap toplumunda çocuklarının diri diri öldürülme⁸⁶ sebeplerinden birisi de onları besleyememe korkusu idi⁸⁷. Bu durumu Kur'an-ı Kerim şöyle anlatır: "*Şu halde, çocuklarınızı rızkınıza ortak olur endişesiyle öldürmeye kalkmayın! Onları da sizi de besleyecek olan biziz. Şüphesiz onları öldürmek büyük bir cürümdür*".⁸⁸ Ayette sırf kız çocuklarının öldürüldüğü söylendiği gibi, "evlad" kelimesinden yola çıkarak hem erkek hem de kız çocuklarının öldürüldüğü de söylenmektedir⁸⁹.

⁷⁶ Bk. Mücadile, 58/22; Tevbe, 9/24.

⁷⁷ İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an*, s. 582.

⁷⁸ Müslim, "Tefsir", 26, 27; Buhari, "Nikah", 36; Ebu Davut, "Nikah" 33; Aydın, "İslam'da Kadın", *DİA*, XXIV, 86.

⁷⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, II, 515; Duman, *Beyanul-Hak*, I, 439; Gökkar, *Meryem Sûresi*, s. 92.

⁸⁰ Meryem, 19/17.

⁸¹ Râğib el- İsfahâni, *Müfredat*, s. 48; İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, XI, 43.

⁸² Yusuf, 12/31.

⁸³ Yusuf, 12/30.

⁸⁴ Yusuf, 12/51.

⁸⁵ Buhari, "Cihad", 76; Tirmizi, "Cihad", 24; İbn Mace, "İkame", 78.

⁸⁶ Tekvir, 81/8-9

⁸⁷ Âlûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, s. 44; Çağatay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, s. 135.

⁸⁸ İsrâ, 17/31; En'am, 6/151.

⁸⁹ Değerlendirmeler için bk. Çağıl, *agm*. s. 207.

Kur'an-ı Kerim, Meryem'in rızık endişesi taşımadan Allah'ın kendisine nimet verdiğini⁹⁰ şöyle anlatır: "...Zekeriyya ne zaman Meryem'in odasına girse yanında hep yiyecek bir şeyler bulur ve kendisine: "Meryem! Bunlar da ne deyin, Meryem de: "Bunlar Allah'tan çünkü Allah, istediğine istetmeden de veriyor" diye karşılık verirdi".⁹¹ Meryem Sûresi'nde de doğum yapmadan çocuklarını öldürmeye kalkan toplumun kadınlarına⁹² çocuklarının rızıklarını vereceğini şöyle anlatır:

"Derken, Ruh, ona aşağıdan şöyle seslendi: "Sakin üzülme!" dedi, "Rabb'in senin alt yanında bir su arki meydana getirdi."

"Haydi, hurma dalını kendine doğru silkele, üzerine taze hurmalar dökülsün."

"Artık ye, iç, gözün aydın olsun! Eğer herhangi bir insana rastlarsan: "Ben Rahman'a oruç adamıştım de, o sebeple bugün hiç kimseyle konuşmayacağım"⁹³ Allah istediği kuluna kız erkek ayırımı yapmadan rızığını verir.

3. Anne Olarak Kadın

İslam öncesi Arap toplumunda kadının değersiz bir varlık olduğunda şüphe yoktur. Fakat annelik sıfatına sahip kadınların anneliğinden dolayı değerleri olduğu bilinmektedir. Aişe Abdurrahman Arapların anneye verdiği değeri şöyle anlatır: "Araplardan daha fazla annenin şeref ve ikramına değer veren eski zaman toplumunu bilmiyorum desem yeri var. Hatta cömertliği ile meşhur Hatemi Tai'ye cömertliği annesinden tevarüs ettiği ifade edilir⁹⁴.

Muallaka şairlerinden Amr b. Kulsüm kabilesi Tağlib ve Bekr kabilesi arasındaki bir anlaşmazlığın çözümlenmesi için hükümdara gelip daha sonra muallakalar arasına alınacak olan şiirini okumuş ve burada hükümdara karşı tehditkar bir dil kullanmış, buna kızan hükümdar ise Bekr kabilesinin lehine hüküm vermiş, daha sonra Amr ve kabilesinin gururunu kırmak amacıyla şaire haber gönderip annesinin, kendi annesini ziyaret etmesini istemiş, annesi de ziyarete gelmiş, fakat hükümdar, şairin annesinin kendi annesine hizmet etmesini isteyince Amr hükümdarı öldürmüştür⁹⁵. Bu naklin bir başka varyantında Amr ve annesi hükümdarı beraber ziyaret ederler. Hükümdarın annesi ile Amr'ın annesi Leyla arasında şu olay geçer:

-Leyla! Şu tabağı bana verir misiniz? Leyla ise canı sıkılarak şiddetle:

-İhtiyaç sahibi, ihtiyacını görmek için kendisi kalkmalıdır" karşılığını verir. Hükümdarın annesi Hind emrini tekrarlayıp, ısrar edince Leyla şöyle haykırdı: "Ah ne zillet bu! Ey Tağlib oğulları neredesiniz?! Oğlu bunu işitince:

"Bu günden sonra Tağlibliler için zillet yoktur" diyerek sıçradı, kalktı. Sonra etrafına bakındı. Otağda asılı bir tek kılıçtan başka silah yoktu. Sıçrayıp onu kapı

⁹⁰ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, III, 303.

⁹¹ Âl-i İmran, 3/37.

⁹² Mümtehine, 60/12.

⁹³ Meryem, 19/24-26.

⁹⁴ Aişe Abdurrahman, *Resulullahın Kızları*, I, 20-23.

⁹⁵ *Yedi Askı Arap Edebiyatının Harikaları*, s. 120.

ve Amr b. Hind'in kafasını kopardı⁹⁶. Meşhur şiirinin bir kısmını o gün söylediği ifade edilir⁹⁷. Mekke öncesi toplumda görülen bu özellik Kur'an-ı Kerim tarafından yoğun olarak annelik payesi üzerinden işlenerek⁹⁸ kadına manevi bir statü hatta anne baba için "öf bile demeyin"⁹⁹ diyerek manevi zırh ve dokunulmazlık oluşturmuştur.

Sa'd b. Mâlik'in rivayetine göre o: "*Şayet onlar seni körü körüne Bana şirk koşman için zorlarsa onlara itaat etme...*"¹⁰⁰ âyeti benim hakkımda nazil oldu, dedikten sonra şöyle devam eder: "Ben anneme iyilik eden birisiydim, Müslüman olduğum zaman annem: Ey Sa'd, senin uydurduğunu gördüğüm bu şey de nedir? Ya sen bu dinini bırakacaksın, ya da ölünceye kadar yemeyeceğim, içmeyeceğim de benim yüzümden seni ayıplayıp; ey annesinin katili, diyecekler, dedi. Ben: Ey anneciğim yapma, şüphesiz ben şu dinimi hiç bir şey için bırakacak değilim dedim. Bir gün ve gece geçti hiç bir şey yemedi. Izdırap içinde sabahladı. Diğer bir gündüz ve gece daha kaldı ve hiç bir şey yemedi. Izdırapı şiddetlenmiş olarak sabahladı. Ben bu durumu görünce: "Ey anneciğim, biliyorsun, Allah'a yemîn ederim ki senin yüz canın olsa ve birer birer çıksa ben yine de bu dinimi hiç bir şey için bırakacak değilim. Dilersen ye, dilersen yeme, dedim. Bunun üzerine o da yedi."¹⁰¹ Rivayet anne katili olarak anılmanın toplumda kötü evlat imajı verdiği dikkat çeker.

Hz. Peygamber de hem anneye karşı davranışın nasıl olması gerektiğinin ölçüsünü vermiş¹⁰², hem de cennetin (kadınların değil) annelerin ayakları altında oluşunu ifade ederek kadına kadınlık değil, "annelik" üzerinden anlam yüklemiştir.

Rasulullah'ın sütannesine olan saygısı¹⁰³, kendisine dadılık yapan Ümmü Eymen'e "annemden sonraki annem"¹⁰⁴ diye iltifat etmesi, Hz. Ali'nin annesi Fatıma bint Esed'e hususi ilgi gösterip ona da "annemden sonraki annem"¹⁰⁵ demesi annelik makamına yapılan vurgudur.

Hz. Fatma'ya "ümme ebiha"¹⁰⁶ babasının annesi, diye iltifat etmesi kızı üzerinden anneliğe yapılan vurgu, kız çocukları hakkındaki yanlış tasavvurun düzeltilmesini temin ediyor¹⁰⁷. Hatta geçmişte bu kutsilikten cariyelerin çocuğu olduktan sonra statü değiştirdikleri¹⁰⁸ bilinmektedir. Günümüzde de kadını içinde bulunduğu krizden çıkarmanın yolu annelik kavramının yoğun olarak işlenmesidir¹⁰⁹.

⁹⁶ Aişe Abdurrahman, *age*, I, 21-22.

⁹⁷ Şiiri için bk. Zevzeni, *Şerhu'l-Muallakati's-Seb'a*, s. 118-135.

⁹⁸ Anneye iyilik için bk. Bakara, 2/83; Nisa, 4/36, 62; En'am, 6/151; İsrâ, 17/23; Ahkaf, 46/15.

⁹⁹ İsrâ, 17/23.

¹⁰⁰ Lokman, 31/15.

¹⁰¹ İbn Kesir, *Tefsir*, VI, 339-340.

¹⁰² Tirmizi, "Birr", 3; Buhari, "Edep", 1; Ebu Ya'la, *Müsned*, V, 175; Ebu Davut, "Cihad", 32;

¹⁰³ Ebu Davut, "Edep", 129.

¹⁰⁴ İbn Hacer, *İsabe*, IV, 432.

¹⁰⁵ Nisaburi, *Müstedrek 'Ale's-Sahihayn*, III, 108.

¹⁰⁶ İbnü'l-Esir *Üsdu'l-Gabe*, VI, 220; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 377; Ebu Nuaym, *Hilyetu'l-Evliya*, II, 39.

¹⁰⁷ Bk. Bâzergan, *Adım Adım Vahiy*, s. 171.

¹⁰⁸ Mevsili, *el-İhtiyar*, s. 563.

¹⁰⁹ Anne yapılan vurgu için bk. Ağırman, "Hz. Peygamber'in Anneleri", ss. 107-124.

Veyahut Kur'an-ı Kerim'in inşa ettiği "annelik hukukunu" yeniden gündeme taşımak gerekir¹¹⁰.

Annelik duygusu, kadın psikolojisindeki temel duygulardan biridir. Canlılar içerisinde çok özel bir histir. Annelik duygusu içinde sevgi, şefkat, iyilik, doğruluk, merhamet gibi çok farklı duygu tabakaları vardır. Annelik, bu duygu katmanlarının hepsini içine alır.

Annelik duygusu bir insanın hayatındaki bütün iyi duyguların, iyi özelliklerin girdiği kapıdır. Çocuğu hayata hazırlayan, ona önderlik yapan, hayatın zorlukları ile nasıl baş edeceğini öğreten annedir¹¹¹. Sevgisi yoğun olan annelerin, duygu ötesi algıları vardır. Annelik duygusunun beş duygunun sınırındaki altıncı bir duygu olduğu söylenmektedir¹¹².

Meryem Sûresi'nde Meryem'in annelik sıfatı öne çıkarılarak değer atfedilmektedir. Çünkü annelik Kur'an'ın değişik ayetlerinde özel bir kategoride değerlendirilmektedir¹¹³. Biyolojik olarak da annelik hormonu oksitosin kadında bulunmaktadır. Babada babalık hormonu yoktur¹¹⁴. Bu ayrıcalık ilahi irade tarafından anneye verilmiştir.

Meryem Sûresi'ndeki 27-33 ayetleri, Meryem ve oğlu arasındaki ilişkiye mucize olarak¹¹⁵ bakmaktan ziyade hayat rehberi olan ilahi metnin toplumsal problemlere nasıl çözüm kaynağı olacağı açısından da görmek gerekir. Yoksa mucize şeklinde yapılacak okumalarda kadın problemi dâhil başka problemlere Kur'an üzerinden çözüm üretme zorlaşır. Meryem rol-modeli değil, Meryem kültürüdür¹¹⁶.

Kadınlardan Peygamber gelip gelmediği hususu geçmişte olduğu gibi yeniden tartışılmalı¹¹⁷ kadınlık âlemine katkı sağlar. Kadınların kimlik ve kişilik sahibi olmalarında rol-modeller üretilmiş olur. Dinin hayata taşınmasında Peygamber eşlerinin yeri küçümsenemez ölçüdedir. Fakat Kur'an'ın anlattığı başta Meryem olmak üzere diğer kadın karakterlerinde dinin hayata anlam katmasında yerleri de oldukça fazladır. Zira Hz. Peygamber (s.a) şu ikazı yapmıştır: "Hıristiyanlar Meryem oğlunu uçurduğu gibi beni de uçurmayın. Ben sadece Allah'ın kuluym, benim için: "Allah'ın kulu ve elçisi" deyiniz".¹¹⁸ Bütün kıssalar yeni insan modelleri üretmek için zikredilir. Bu modellerden birisi de Hz. Musa'nın annesidir.

¹¹⁰ Ahkaf, 46/15; Lokman, 31/14-15; Bakara, 2/233.

¹¹¹ Aydınlar-Tarhan, *Hayata Dair*, s. 174.

¹¹² Tarhan, *Kadın Psikolojisi*, s. 299-300.

¹¹³ Kur'an-ı Kerim'in Mekki ayetlerinde anneliğe yaptığı vurgular için bk. Neml, 27/19; İsrâ, 17/23-24; Hud, 11/71-72; En'am, 6/151; Lokman, 31/14-15; Ahkaf, 46/15, 17; Zariyat, 51/29; Nuh, 71/28; İbrahim, 14/41; Enbiya, 21/90; Ankebut, 29/8.

¹¹⁴ Tarhan, *Güzel İnsan Modeli*, s. 123.

¹¹⁵ Farklı izahlar için bk. Tümer, *Hız. Meryem*, 65-170; Gökür, *Meryem Sûresi Tefsiri*, s.90-115.

¹¹⁶ Gökür, *age* s. 115.

¹¹⁷ Kadınların peygamberliği için bk. Harman, "Meryem", *DİA*, XIX, 241; Tümer, *age* s. 169-170; Ayette peygamberin cinsiyeti değil beşeri oluşu vurgulanır, Enbiya, 21/7-8; açıklama için bk. Maturidî, *Te'vilatu'l-Kur'ân*, IX, 260; Şimşek, *Kur'an Tefsiri*, III, 365.

¹¹⁸ Buhari, "Ehadisu'l-Enbiya", 49.

a. Hz. Musa'nın Annesi

Mekke döneminde nazil¹¹⁹ olup Hz. Musa'nın annesinden bahsettiği için kadınlarla ilgili ayetleri içeren sûrelerden birisi de Kasas Sûresidir. Kasas kıssa kelimesinin çoğuludur. Bu sûrenin indiği ortamda yukarıda ifade edildiği gibi Hıristiyan nüfusundan bahsetmek mümkün olmadığı gibi Yahudi nüfusundan da bahsetmek zordur¹²⁰. Bu surenin Yahudi toplumuna Hz. Musa ile ilgili mesaj vermekten ziyade, Mekke toplumuna annelik kavramı üzerinden mesaj vermektir.

Hz. Mûsâ, Kur'ân-ı Kerîm'in otuz dört sûresinde yüz otuz altı yerde zikredilmektedir ve Kur'an ile sahih hadislerde geçmiş peygamberler arasında kendisinden en çok söz edilen peygamberdir¹²¹. Hz. Mûsâ'nın diğer çocuklar gibi öldürülme tehlikesi ortaya çıkınca, annesine çocuğunu emzirmesi, endişelendiği takdirde onu bir sandığa koyarak nehre bırakması ve kaygılanmaması bildirilerek oğlunun kendisine geri getirileceği ve ileride peygamber olacağı müjdelenir. Annesi onu daha fazla gizleyemeyeceğini anlayınca söyleneni yapar ve çocuğu bir sandık içinde nehre bırakır, Musa'nın ablasına da kardeşinin akıbetini uzaktan gözlemesini söyler. Firavun'un ailesi onu nehirde bulup alır; Firavun'un karısı öldürülmemesini, evlât edinilmesini ister. Mûsa, Mısırlı hiçbir süt anneyi kabul etmeyince ablası ona bir süt anne bulmayı teklif eder, böylece Mûsâ tekrar annesine kavuşturulmuş olur¹²².

Kasas sûresi 7-13 Ayetlerine bakıldığında anne ve çocuk ilişkisinin temel boyutları ortaya çıkmaktadır. Hz. Musa'nın annesinden başkasını emmemesi, anne ve çocuk arasındaki içkin doğayı ortaya koyar. Ayrıca kız kardeşin erkek kardeşe olan sevgisi kardeşliği vurgular. Yukarıda ifade edildiği üzere kadına esasen fazilet ve değer katan hususun annelik olduğu vurgulanmaktadır¹²³.

Ayetlerde Allah'ın hem kudretini göstermesi, hem Firavun'un acziyetini sergilemesi, hem de Hz. Peygamber (s.a)'i tesellisi gibi hususların yanı sıra, başat olarak anneliğin olmazsa olmazı olan karşılıksız sevgiyi ifade eden "*şefkat*" görülmektedir.

Mekke toplumunda kızlar öldürülüp erkekler sağ bırakılırken, Mısır toplumunda erkeklerin öldürülüp kadınların sağ bırakılması söz konusudur. Bu da tarih boyunca bütün cinslerin mağduriyete uğrayabileceğini göstermektedir.

Ayetlerde Firavun'un eşi "...Bana da, sana da neşe kaynağı olacak sevimli bir çocuk! Öldürmeyin onu, olur ki bize fayda sağlar, bakarsın biz onu evlat da ediniz..."¹²⁴ derken, son "sözün" kadında bittiği görülmektedir. Bu da kadının sözünün geçerli olmadığı bir toplumda kadının sözünün dikkate alınması gerektiğini göstermektedir. Yine sûrenin 26. Ayetinde Kızlardan biri: "*Babacığım dedi, "bunu işçi olarak tut! Zira senin çalıştıracağın en iyi adam, böyle kuvvetli ve güvenli biri olmalı-*

¹¹⁹ Suyuti, *İtkan*, I, 9; Yaşaroğlu, "Kasas Sûresi", *DİA*, XXIV, 536.

¹²⁰ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 552; Güner, *age*, s. 74-75.

¹²¹ Hz. Musa ve annesi ile ilgili bk. Harman, "Musa", *DİA*, XXXI, 207-212; Kara, *Kur'an'a Göre Hz. Musa*, s. 179-193; Sayı, *Firavun, Haman ve Karun Karşısında Hz. Musa*, s. 40-45.

¹²² Kasas, 28/7-13; ayrıca bk. Taha, 20/38-39; *Kitab-ı Mukaddes*, Çıkış, 1/8-22; 2/2-6; 7/7.

¹²³ Dilmaç *Kur'an'da Kadının Konumu*, s. 106-110; Zâbelavi, *Kur'an ve Sünnette Annelik*, s. 181-183.

¹²⁴ Kasas, 28/9.

*dır*¹²⁵ derken son sözün yine sezgisi/feraseti sayesinde¹²⁶ "kadında" bittiği¹²⁷, ayrıca kadının erkeği okuma biçimini de görmek mümkündür. Bir de Meryem'de olduğu gibi kızın çocuğunun dikkat çeken özelliği 25. ayette "istihya" formunda anlatılmaktadır. Bu da duruşunu ifade eden "utana sıkıla" şeklinde ifade edilmektedir.

Kasas 26. Ayette erkeğin "kuvvetli ve güvenli" oluş özelliklerine dikkat çekmektedir. Yapılan araştırmalarda, evliliği sağlam tutan şeyin erotik ve romantik çekim gücünden ve çıkar ilişkisinden çok, paylaşım ve duygusal yardımlaşmanın sağladığı *emniyetli bir liman* duygusu olduğu ortaya konmuştur¹²⁸.

Güç kadını koruma, güven ise emniyetli bir zeminde yetişmesini temin etmede öne çıkan esaslardır¹²⁹. Mekke toplumunda güç kadının hayatına son vermiş, güven de yerini ihanete bırakmıştı. Buna karşın Kur'an-ı Kerim erkeği insan varlığının bir parçası olan kadının kavvami/koruyucusu¹³⁰ ve birbirini denetleyen/evliya¹³¹ olarak ilan etmiştir.

Kadının anneliği dışında da pek çok toplumsal değer üreteceğini söylemek mümkündür. Aşağıda zikredilecek olan Sebe Melikesi örneği toplumsal değer üretmenin yalnızca cinsiyet üzerinden değil, ehliyet ve liyakat eksensiz olması gerektiği mesajını verir¹³². Bu da kadının değersiz görüldüğü bir toplumda anlamlı bir mesajdır.

4. Yumuşak Güç Sahibi Kadın; Sebe Melikesi

Kur'an-ı Kerim'in indiği coğrafya birçok açıdan sosyal değerlerini yitirmekle yüz yüze kalan bir toplumu simgeler. İlahi metin indiği yerin varlığına, kimliğine, iç dengesine, güvenliğine anlam ve değer katmak için nazil olmuştur. Mekke toplumunda sosyal hayatta görünür olmayan kadının bazı rol-modeller üzerinden yeniden görünür olması ancak Kur'an sayesinde mümkün olmuştur.¹³³ Kur'an-ı Kerim insanlık tarihinin yürüyüşüne olumsuz¹³⁴ veya olumlu¹³⁵ anlamda tanıklık eden bazı karakterleri geçmişte bırakmayıp çağlara taşır. Kur'an-ı Kerim zikrettiği karakterlerin yaşadığı tarihe, ismine, cinsiyetine, fizikine, anatomik özelliklerini değil, karakterini ve ürettiğini önemser. Bu değerleri başat ve görünür hale getirip yeni karakterlerin inşasını temin eder. Mekke toplumunda adeta cinsel bir meta olan kadın, Kur'an'ın anlattığı kadın örnekleri üzerinden yeni bir toplum kurgusunda

¹²⁵ Kasas, 28/26.

¹²⁶ Elmah, *Hak Dini*, V, 38.

¹²⁷ Ahlakî özellikler için bk. Söylemez, *Kur'an'da Kadın Kıssaları*, s. 70-85.

¹²⁸ Tarhan, *Güzel İnsan Modeli*, s. 207.

¹²⁹ Bigiyef, *Hatun*, s. 18.

¹³⁰ Nisa, 4/34.

¹³¹ Tevbe, 9/71.

¹³² Süner, *Kadınlarla ilgili Kur'an Yorumlarının Değerlendirilmesi*, s. 195-197.

¹³³ Kadın ve sosyal hayattaki yeri için bk. Şakka, *İslam Kadın Ansiklopedisi*, I, 94.

¹³⁴ A'raf, 7/83; Şuara, 26/171; Neml, 27/57; Hud, 11/40, 78-79; Hicr, 15/60, 71; Saffat, 37/135; Ankebut, 29/32-33; Tebbet, 111/1-5.

¹³⁵ Meryem, 19/16-29; Enbiya, 21/91; Mu'minun, 23/50; Kasas, 28/9; Havva ile ilgili bk. A'raf, 7/19-23, 27, 189; Zümer, 39/6; Rum, 30/21; Taha, 20/115-122.

öne çıkarılan, aktif değer haline dönüşmüştür¹³⁶. Böylelikle kadın, meta konumundan çıkarılıp toplumda aktif bir özne olma bilincine yükselmiştir¹³⁷.

Sebe melikesi Belkis'a gelince, Muhammed Esed, Kur'an'ın tarihi karakterlere ahlaki zeminin tesisi için başvurulmasının sebebini şöyle açıklar:

"...Kur'an bu tür menkıbeleri, belli birtakım evrensel ahlaki gerçekleri temsil yoluyla dile getirmek için birer vasıta olarak sıkça kullanmaktadır. Kur'an bu menkıbelere, özellikle bunlar daha İslam'dan önceki dönemlerde Araplar'ın diline, şiir kültürüne kuvvetle nakşolmuş ve efsanevi muhtevalarının doğruluğunu ya da yanlışlığını tartışma dışı bıraktıracak kadar Arap muhayyilesinde kültürel bir realite olarak yer etmiş unsurlar olduğu için, bir ifade aracı ve tarzı olarak başvurmuştur. Kur'an'ın menkıbelerde ilgilendiği tek şey onların özünde yatan manevi gerçeklerdir yahut onlar aracılığıyla dile getireceği gerçeklerdir. Kur'an bu çok yönlü, çok düzeyli gerçekleri, bazen açıkça, bazen îma yoluyla ve çoğu zaman da temsili bir üslup içinde, ama her zaman bizim kendi içimizde, ruhumuzun derinliklerinde yatan çatışmalara, gizli saiklere dikkat çekerek ortaya koymaktadır..."¹³⁸ Böyle yapmakla hem geçmişe güne getirmeyi, hem de güncel olanı geleceğe yansıtmayı hedeflemektedir¹³⁹.

Bu bağlamda, Neml Suresinde anlatılan Sebe Melikesidir. Kendisinin stratejik fikri derinliğe sahip olduğu, ayetler okunduğunda görülmektedir. Neml Sûresi Mekki'dir¹⁴⁰. Sebe Melikesini anlatan Neml sûresi 22-37 ayetlerine bakıldığında ayetlerde ontolojik olarak karar verirken duygusal ağırlıklı bir varlık olan¹⁴¹ kadının aksine, rasyonelliği elden bırakmayan karakter dikkat çekmektedir. Kadının erkek danışmanları kimliği ile "fitne unsuru" olmadan son derece rahat istişare ettiği görülmektedir. Melike'nin şiddetten uzak durması modern zamanlarda gündeme gelen ince güç/soft power ile yürütülen faaliyetlerin konjoktürel istikrarın sürmesini ve dinamik dönüşümlerin yaşanmasını temin etmekte daha etkili olacağı mesajı alınabilir. Bu da gösteriyor ki toplumun şefkat sarmalına kavuşması için kadının dindarlığının yeniden inşası ile toplum şiddetten uzak kalabilir¹⁴². Aynı zamanda kadının sosyal hayattaki özne olmasının gerekliliğinin bilinen modeller üzerinden ortaya konmasıdır¹⁴³. Doğrudan Allah'a muhatap olması önemli bir noktadır. Bu kadını daha çok güvenli bir varlık haline getirir. Fakat şurası unutulmamalıdır ki; Sebe Melikesi anlatılırken kariyerine dikkat çekilir.

Sebe Sûresi'nde Melikenin stratejistliği şöyle dikkate verilir: "...Hükümdarlar bir ülkeye girince oranın düzenini altüst eder, halkının eşrafını da sefil ve zelil ederler. Evet, istilacılar hep böyle yaparlar"¹⁴⁴. Genelde güç ve iktidar sahibi olarak er-

¹³⁶ Fidan, *Kur'an'da Kadın İmgesi*, s. 122-124.

¹³⁷ Savaş, *Hz. Muhammed Döneminde Kadın*, s. 53, 152.

¹³⁸ Esed, *Kur'an Mesajı*, s. 761.

¹³⁹ Fidan, *age.* s. 142.

¹⁴⁰ Suyuti, *İtkan*, I, 9; Bazergan, *Kur'an'ın Nüzül Süreci*, s. 34.

¹⁴¹ Tarhan, *Kadın Psikolojisi*, s. 177.

¹⁴² Kutub, *Fizilali'l-Kur'an*, V, 2638; Tarhan, *age.* s. 179; Sürer, *age.* s. 183.

¹⁴³ Marancı, *Hukuk Felsefesi Açısından Kur'an'da Kadın*, s. 118-120.

¹⁴⁴ Neml, 27/34.

kekler görülürken, bir kadının da zekiliği ve duygusal etkileme gücünü kullanarak, hem gücü kullanmayı hem de sorunları çözmeyi başardığını örneklemektedir¹⁴⁵.

Neml 34 ayetinin tefsiri ile ilgili olarak Mevdudi, Melikenin tavrını şöyle açıklar: "...Kralların başka ülkeleri işgal etmeleri, galip orduların esareti altına girmiş olan halklara karşı uyguladıkları baskı ve şiddet, hiçbir zaman onların ıslahı ve hayrı uğruna olmamıştır. Bir topluma Allah'ın lütfettiği imkân ve gıda kaynaklarını ele geçirmek ve sömürmek işgallerde her zaman değişmez hedefler olagelmıştır. Böylece o toplum, direnemeyecek ve ülkenin imkânlarından hiçbir pay alamayacak bir şekilde kuvvetsiz ve zayıf bir duruma düşürülür. Bu hedefe ulaşmak için de ülkenin refah, güç ve saygınlığını sağlayan tüm kaynaklarına el koyar. Bir milletin saygınlık ve bağımsızlığını sağlayan her şeyini yok eder. Neticede yerlilerin, sömürgeci emperyalistleri taklit ve kültürlerine karşı hayranlık duymaları sağlanmış olur"¹⁴⁶.

Kur'an'da övgüyle sunulan kadın karakterleri "*tarihsel şahsiyetlere*" referans olmalarının ötesinde "*yaşayan her kadına*" kendini nasıl anlaması gerektiği hususunda bir tür yol göstericilik görevini görür. Yaşayan kadının doğrudan kendisini hedef almadan onun kendisini geleceğe nasıl yansıtmayı gerektiği noktasında da bir ayna görevi görür.

Sebe Melikesine tutulan aynada "*kendisine her şeyin bolca verildiği*"¹⁴⁷ *tıpkı Hz. Süleyman için "...her şeyden bolca nasip verildi..."*¹⁴⁸ diyerek analogi yapılmaktadır¹⁴⁹.

Melikeye verilen ve "büyük bir imkâna/saltanata sahip"¹⁵⁰ bir konumda olup "âlemlerin Rabbine teslim oluyorum"¹⁵¹ derken Melike'deki bilinç düzeyinin yüksekliğini ve *manevi derinliğinin*¹⁵² boyutunu göstermektedir.

Kur'an'ın Sebe melikesi dâhil diğer bazı tarihsel kadınlar üzerinden anlattığı kadın karakterler Mekke toplumu başta olmak üzere ondan sonraki dönemlere yönelik olarak ahlaki rol modeller hususunda işlev gören ideal örneklerdir. Kur'an kendi dönemindeki kadınlar üzerinden geleceğin projesini inşa etmektedir¹⁵³. Kur'an-ı Kerim ısrarla kadının kişiliğini/karakterini muhatap almaktadır.

5. Eş Kimliğine Sahip Olarak Kadın

Arapların kadına karşı tavırlarını ve aile anlayışlarını tek bir çizgide toplamak çok zordur. İslam'ın onaylayıp devam ettirdiği meşru evlenme tarzının ve aile hayatının İslam öncesi Mekke ve Yesrib'inde oldukça yaygın ve rağbette olduğunu,

¹⁴⁵ Tarhan, *Toplum Psikolojisi*, s. 210.

¹⁴⁶ Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur'an*, IV, 111.

¹⁴⁷ Neml, 27/23.

¹⁴⁸ Neml, 27/16.

¹⁴⁹ Zemaşşeri, *Keşşaf*, III, 144.

¹⁵⁰ Neml, 27/23. Ayette kendisine verilen saltanat ve imkânların "nekre" belirsiz olarak gelmesi anlamlıdır.

¹⁵¹ Neml, 27/44; bilgi için bk. Bedir, *Kur'an-ı Kerim Atlası*, s. 473-476.

¹⁵² Bk. Küçük-Ceyhan, "Rabia el-Adeviyye", *DİA*, XXXIV, 380-382.

¹⁵³ Fidan, *age*, s. 143.

hür kadının toplumda oldukça saygın bir yere sahip bulunduğunu, evlilik dışı ilişkinin çoğunluk nezdinde çirkin görüldüğü bilinmektedir¹⁵⁴. Hz. Peygamber ile Hz. Hatice'nin evliliği, Araplar arasında yaşatılan ortak değerleri göstermesi bakımından örnek olarak hatırlanabilir¹⁵⁵.

Allah'ın erkeğe ve dişiye yemin etmesi¹⁵⁶, birini "öteki" olamayacağı ama ötekisiz de olamaz gerçeğine dikkat çekmektedir¹⁵⁷. Zevce de birisi olmadan ötekisi olmayan anlamındadır. Arap dilinde "ayakkabının tekini ifade için zevce "nialihî" "ayakkabısının eşi" ifadesi kullanılır¹⁵⁸. Türkçe de şöyle kullanılır. Eş: "birbirinin aynı olan veya birbirine çok benzeyen iki şeyden her biri, benzer. Karı kocadan her biri, hayat arkadaşı, refik, refika..."¹⁵⁹ denir. Terazinin iki kefesinden birisi olarak, yani biri birsiz olmama durumunu ifade eder¹⁶⁰.

İnsanlık tarihi iki eşin yeryüzüne inmesiyle başlar. Kur'an-ı Kerim bu iki eşin; Âdem ve Havva'nın serüvenine Mekki ayet ve sûrelerde yer vererek¹⁶¹ ideal olan modeller olarak bütün insanlığa sunar. Bu sunuşta iki cinsin bütünlüğünü görmek mümkündür. İnançta tevhid birlik düşüncesinin tezahürü olarak kendini gösterdiği gibi, aile de iki cinsin bir araya gelmesi ile bütünlük meydana gelmesidir.

Kur'an-ı Kerim model olarak gösterdiği Hz. İbrahim'in¹⁶² eşi için duası¹⁶³ ve yakınlığına dikkat çeker¹⁶⁴. Hz. Zekeriyya ve eşi anlatılır¹⁶⁵. Yukarıda anlatıldığı üzere fikri üstünlüğü ile dikkat çeken Hz. Musa ve müstakbel eşini zikreder¹⁶⁶. Bütün bunlar da eşler arası denklige kısacası "dünyaların birliği"ne işaret eder denebilir¹⁶⁷. Kadını farklı ve vazgeçilmez kılan kadının kadınlığından ziyade eş oluşudur. Eş oluş kadını eşsiz yapar. Kur'an-ı Kerim Mekke toplumunun olumsuz kadın tasavvurunu eş olma kimliği üzerinden dönüştürüyor. Modern dönemlerde içi boşaltılan ve "ateşten gömlek giymek" olarak algılanan kavramlardan birisi "eş" ve diğeri de "aile" dir. Kur'an-ı Kerim'in çizdiği değerler dizisi ile bunların yeniden inşasına ihtiyaç vardır. İnsani ve evrensel iyilik temelinde kadın ve erkeğin yeniden tanımlanması gerekmektedir.

Musa Carullah eş için şöyle der: "Yaratılış ve yaratılış ile ilgili bütün tedbirlerin gayesi ailedir. Aile, hayatın cenneti ve ebedi cennetin başlangıcıdır. Allah'ın

¹⁵⁴ Taberi, *Tefsir*, XXVIII, 78; İbn Kesir, *Tefsir*, IV, 354.

¹⁵⁵ Bardakoğlu, *agm*. s. 17.

¹⁵⁶ Leyl, 92/3.

¹⁵⁷ Fidan, *age*. s. 148.

¹⁵⁸ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arap*, "z-v-c", mad. III, 1885.

¹⁵⁹ Türkçe Sözlük, "Eş" mad. s. 655.

¹⁶⁰ Hatiboğlu, "İslam'ın Kadına Bakışı", s. 234; Akdemir, "Tarih Boyunca ve Kur'an-ı Kerim'de Kadın", s. 270.

¹⁶¹ A'raf, 7/19-23; Taha, 20/115-122; Zümer, 39/6; Rum, 30/21

¹⁶² Mümtetine, 60/6.

¹⁶³ İbrahim, 14/37.

¹⁶⁴ Hud, 11/71-73.

¹⁶⁵ Meryem, 19/4-8.

¹⁶⁶ Kasas, 28/23-27.

¹⁶⁷ Fidan, *Değişen Dünyada Kadın*, s. 35.

Âdemi yeryüzüne halife yapmaktan, tabiatı emrine vermekten ve melekleri ona secde ettirmekten gayesi ailedir, yani erkek ve kadının birliğidir. Hatun olmayınca Âdem hiçbir yere yerleşemez, cennet yüzü göremez, hayatın lezzetini alamaz, hali-felik şerefinde kalamaz, tabiatı da emrine alamaz. Âdem yalnız başına bir yarımır. Hatunla beraber tam olur. İki erkekten bir şey çıkmaz. Hatun olmayınca cennet te olmaz, aile de olmaz. Demek ki, hatun ailenin esası, erkeğin refikası, hanenin hanı-mefendisidir. Âdem için, yani eşi için birinci cenneti kendi varlığıyla, kendi eliyle bina eden de yine hatundur¹⁶⁸.

Kur'an-ı Kerim aynı zamanda eşiyile aynı dünyaları paylaşmayan ve ideal olmayan eşlerden bahseder. Bunlar Nuh'un¹⁶⁹, Lut'un¹⁷⁰ ve Ebu Leheb'in¹⁷¹ eşidir. Bir de Hz. Yusuf zamanında yaşayan kadın modeline dikkat çeker¹⁷². Bunlardan iyi örnekleri maksimize ederek, kötü örnekleri de minimize ederek vermektedir. Ana-loji yaparak şunu söyleyebiliriz; Her sene Kıbrıs Adası kadar *toprağın aşındığı* bir toplumda tedbirler alınır da, aynı ölçüde *değerlerin aşındığı* cemiyette *iyi örnekler* üzerinden tedbir alınmazsa sosyal problemlerin, insani felaketlerin önüne geçmek zorlaşır.

Medine'deki nüzul sürecinde kadınlara taalluk eden şahitlik¹⁷³, miras¹⁷⁴, evli-lik¹⁷⁵, boşanma...¹⁷⁶ gibi hususlar Mekke'de inen ayetlerin ortaya koyduğu ahlaki zemin üstüne bina edilir. Böylece ahlak altyapısına bağlı meşruiyetini ve kuvvetini oradan alıp bir hukuk düzeninin de temelleri atılmıştır. Bu özellik, ahlakın tarihsel olarak hukuktan daha önce var olduğunu söyleyen hukuk tarihçilerini teyit etmek-tedir¹⁷⁷. Ahlak sorunu göz önüne alınmadan hukukun temellendirilmesi mümkün değildir. Hatta hukukun ahlaka bağlı olduğu¹⁷⁸, daha açıkçası onun bir türevi oldu-ğu ya da olması gerektiği hususunu, yukarıda geçtiği üzere vahyin kronolojik önce-liklerinde ve hukuk tarihinde görmek de mümkündür.

Ahlaki ilkeler, esasen insan ilişkilerini düzenlemekle birlikte, insanın üretti-ği bir değer değil, onu aşan bir olgudur; dolayısıyla aşkın bir kaynağa sahip olmalı-dır. Platon'un dediği gibi, "*erdem hiçbir zaman bilgi olmaz, öğretilemez, tanrısal bir esindir, aklın katılmadığı tanrısal bir armağandır*"¹⁷⁹ Dinlerin, aşkın değerlerin göz ardı edildiği, fizik dünyaya ve insan eylemlerine endeksli ahlak anlayışlarının top-lumsal bunalımları aşmaya yetmeyeceği her geçen gün daha çok görülmektedir¹⁸⁰.

¹⁶⁸ Bigiyef, *Hatun*, s. 48.

¹⁶⁹ Hud, 11/40.

¹⁷⁰ A'raf, 7/83; Hicr, 15/60; Şuara, 26/171; Neml, 27/57; Ankebut, 29/32; Saffat, 37/135.

¹⁷¹ Tebbet, 111/4-5.

¹⁷² Yusuf, 12/23-32, 51-53.

¹⁷³ Bakara, 2/282.

¹⁷⁴ Nisa, 4/11.

¹⁷⁵ Nisa, 4/3, 22, 127; Nur, 24/3.

¹⁷⁶ Bakara, 2/231, 232, 236; Talak, 65/1.

¹⁷⁷ Yaman, "Kur'an'da Yasanın Arka Planı Olarak Ahlak", s. 172.

¹⁷⁸ Kılıçoğlu, *Ahlak Hukuk İlişkisi*, s. 313-339.

¹⁷⁹ Platon, *Yasalar I*, s. XIV.

¹⁸⁰ Yaman, "İslam Ahlakının Ameli Boyutu", s. 194; Köylü, *Küresel Ahlak*, s. 61-62.

Kur'an her şeyden önce iman ve ahlakı önemsemekte, hukuku bu iki temele oturtmakta, adalet merkezli bir yapılanma ve davranış modeli sunmakta, inananların bu modele samimiyetle bağlanmalarını istemektedir. Kur'an-ı Kerim insanı, kolluk ya da yargı kuvvetinin korkusuyla değil, *vicdan murakabesiyle* ve yaratıcısının hoşnutluğunu elde etmeyi arzularak davranış sergiler; gözden irak yalnızlıklarda da ahlaka, hukuka saygılı olur.

Dini bireyin ve toplumun gündeminden tam olarak çıkarmasa bile oldukça marjinalleştiren sekülerleşme, bertaraf ettiği değerlerin yerini, rasyonel ve insan eylemleri temelli kendi ahlakıyla dolduramadığı için boşluklar oluşmuş, değerden arındırılmış ortamlarda, insan insanın kurdu haline gelmiştir. Geleneksel anlam dünyası ve değer dizgesini yitirenler bir de sürekli hazcı ve bireyci telkinlere maruz kalınca kontrolden çıkmış; Kur'an'ın ifadesiyle "hevasına tapan" *güruh*¹⁸¹ haline gelmiştir. Bu *güruh* içinde ahlakın esası sayılan hikmet, şecaat, ölçülülük ve adaletin¹⁸², haram ve helal kaygısının, hesap günü korkusunun bir anlam taşımayacağı açıktır¹⁸³. Modern zamanların Müslüman'ı amel konusunda gittikçe daha az duyarlı hale gelince, ahlaki besleyen damarlar da kurumaya yüz tutmuştur¹⁸⁴. Ahlaki zemini kayganlaşan insanlığın genel insan sorununu çözemediği gibi, özel de kadın problemini de çözemeyeceği izahtan varestedir.

Sonuç

Mekke'de inzal olup insan cinsinin düşünce birikimi ile tefsir ve te'vil edilen ilahi metin o günden itibaren beşerin anlam dünyasına anlam katmaya devam etmektedir. İlahi mesajın bulunduğu coğrafyanın temel argümanı erkeğin ontolojik olarak üstün, kadınların ise eksik, zayıf ve hatta ikincil varlık olduğu şeklindedir. İlahi iradenin Kur'an-ı Kerim ile Mekke toplumunda cinsiyet farklılığına hiyerarşik bir anlam yükleyerek erkeklerin asıl, kadınların ise ikincil bir varlık olmadığını, buna karşılık zihinsel ve fiziksel olarak farklılıkların her iki cins için de olabileceğini, üstünlüğün ancak takva ile olacağını insanlığa bildirmektedir.

Bu bağlamda Mekke'de nazil olan Kasas Sûresi'nde Hz. Musa'nın annesinin konumu, Neml Sûresinde anlatılan sosyal hayattaki *kadın prototipinde* ve yine Mekke'de nazil olan Meryem Sûresi ve diğerlerinde başta Hz. Meryem olmak üzere kadını 'cinsiyet merkezli' algılardan 'annelik' makamına taşıyarak 'babalık'la eşitleyerek, 'aile' olarak anlamlı bir yaşam tarzına yükseltmiştir.

Özellikle Meryem'in özel bir konumu vardır. Çünkü Yahudilikte aşağılanan, Hıristiyanlıkta ilahlaştırılan Meryem'in, Kur'an'da Allah'a olan bağlılığı, adanmışlığı, tertemiz oluşu, seçilmişlik ve üstünlüğün temsilcisi olarak sunulması, Hz. Meryem'in şahsında kadına verilen değer dikkate değer bir örneğidir.

¹⁸¹ Furkan, 25/43; Casiye, 45/23; Kasas, 28/50.

¹⁸² Gazzâli, *İhyau Ulumiddin*, III, 374.

¹⁸³ Yaman, *age*, s. 179.

¹⁸⁴ Yaran, *Ahlak ve Etik*, s. 76.

Mekke döneminde kadına bakış açısında problematik oluşturan (şahitlik, miras, çok evlilik) hususlarından önce ilk nüzul sürecinde insanların insanlığına değer katan ahlaki alan oluştuğu/oluşturulduğu gözlenmektedir. Mekki ayetlerde sevginin ve merhametin öne çıktığı daha sonraki süreçte hukuki hükümlerin yüksek ahlaki düzey üzerine bina edildiği görülmektedir. Bununla Ahlak-hukuk ikilisinin sağlıklı zemine oturması istenmiştir. Çünkü sevginin ve merhametin cinsiyet ve nesebi yoktur. Farklılıklar ayrılık ve aykırılık için değil, bütünlük içindir. Mekki ayetler, Mekke toplumundaki kadın tasavvurunun değişim ve dönüşümünü ahlaki-lik üzerinde temin etmiştir. Çünkü İslam öncesi Mekke toplumunun akli işlevselsizliği ile beraber ahlaki yetersizlik içinde bulunduğu bir gerçektir.

Modern dünyada değersizleştirilen "anneliği" değerli hale getirip kadın probleminin çözümünü bu düzlemde arayabiliriz. Ayrıca çağımızda sorunun yalın anlamda bir kadın-erkek meselesi olmayıp, genel anlamda insanın yeniden anlamlandırılması sorunu olduğunu da bilmeliyiz.

Kaynakça

- Ağurman, Mustafa, "Hz. Peygamber'in Anneleri", *EKEV Akademi Dergisi*, yıl. 2007, S. 32, Erzurum 2007.
- Akdemir, Salih, "Tarih Boyunca ve Kur'an-ı Kerim'de Kadın", *İslami Araştırmalar*, yıl. 1991, S. 4, Ankara 1991.
- Âlusi, Ebu'l-Fadl, *Ruhu'l-Meâni fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Sebi'l-Mesâni*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1985.
- Âlûsî, Mahmûd Şükrü, *Bülûğu'l-Ereb fi Ma'rifeti Ahvâli'l-'Arab*, thk. Muhammed Behçet el-Eserî, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut ty.
- Aydın, Mehmet Akif, "Kadın-İslam'da Kadın", *TDV İslam Ansiklopedisi, DİA, XXIV*, İstanbul 2001.
- Bardakoğlu, Ali, "Cahiliyye Döneminde Kadın", *Sosyal Hayatta Kadın*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005.
- Bağâvi, Ebu Muhammed, *Meâlimu't-Tenzil, (Tefsiru'l-Hâzin Kenarında)* Mısır 1955.
- Bazergan, Mehdi, *Kur'an'ın Nüzûl Süreci*, çev. Yasin Demirkıran, Muhammed Feyzullah, Ankara 1998.
- Bigiyef, Carullah Musa, *Kur'an-ı Kerim Ayet-i Kerimelerinin Nurları Huzurunda Hatun*, Hz. Mehmet, Görmez, Kitabiyat, Ankara 1999.
- Aişe, Abdurrahman, Bintu's-Şatî, *Rasulullahın Kızları ve Torunları*, çev. İsmail Kaya, Uysal Kit. Konya 1987.
- Cevad, Ali, *Mufassal fi Tarihi'l-Arap Kable'l-İslam*, Bağdat 1992.
- Cüceloğlu, Doğan, *İletişim Donanımları*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2002.
- Çağatay, Neşet, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, Ankara 1989.
- Çağıl, Necdet, "İslam Öncesi Mekke Toplumunda Kadın", *Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumu*, İstanbul 2011.
- Dılmaç, Meryem, *Kur'an'da Kadının Konumu ve Ümmü Musa Örneği*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 2007.
- Duman, Zeki, *Beyânu'l-Hak Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri*, Fecr Yayınları, Ankara 2008.
- Draz, Muhammed Abdullah, *Kur'an'a Giriş*, çev. Salih Akdemir, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2000.
- , *Kur'ân Ahlakı*, çev. Emrullah Yüksel, Ünver Günay, İz Yayıncılık İstanbul 1993.
- Esed, Muhammed; *Kur'an Mesajı -Meal-Tefsir-*, çev. Cahit Koymak, Ahmet Ertürk, İstanbul 1999.
- Fidan, Hafsa, *Kur'an'da Kadın İmgesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2005.
- Gökkr, Bilal, *Meryem Süresi Tefsiri Metin ve Yorum İncelemesi*, Fecr Yayınları, Ankara 2009.
- Gürlevik, Safiye, *Mekki Sürelerde Kadın (Razi Örneği)* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2006.
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, çev. Sâlih Tuğ, İrfan Yayınevi, İstanbul 1980.
- Harman, Ömer F., "Meryem", *TDV İslam Ansiklopedisi, DİA*, Ankara 2004, XXIX, 241-257.
- , "Musa", *TDV İslam Ansiklopedisi, DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 207-208.
- Hazin, Ali b. Muhammed; *Lübabu't-Te'vil fi Meâni't-Tenzil*, Mısır 1955.
- Hatiboğlu, M. Sait "İslam'ın Kadına Bakışı", *İslami Araştırmalar*, yıl. 1991, S. 4, Ankara 1991.
- İbn Âşur, Muhammed, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus 1984.
- İbnu'l-Esir, el-Cezeri, *Üsdu'l-Ğabe Fi Ma'rifeti's-Sahabe*, ty.
- İbn Hacer, Şemsuddin Ahmed b. Ali, el-Askalanî, *el-İsâbe fi Temyizi's-Sahabe*, Mısır, 1328.
- İbn Hişam, Ebu Abdilmelik; *es-Siretu'n-Nebeviyye*, Beyrut 1990.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemaluddin, *Lisanu'l-Arab*, Kahire ty.

- Rağib, el-İsfahâni, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'an*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1986.
- Kara, Necati, *Bikai ve Tefsirdeki Metodu*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay. Van 1994.
- , *Kur'an'a Göre Hz. Musa Firavun ve Yahudiler*, İstanbul 1989.
- Karslı, H. İbrahim, *Kur'an Yorumlarında Kadın Sosyo-Kültürel Çevrenin Kur'an Yorumlarındaki Yansımaları*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2003.
- Kurtubi, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi' li Ahkami'l-Kur'an*, Daru'l-Fikr, Beyrut ty.
- Kutub, Seyyid, *Fizilali'l-Kur'an*, Beyrut 1980.
- Köylü, Mustafa, *Küresel Ahlak Eğitimi*, İstanbul 2006.
- Küçük, Hülya-Ceyhan, Semih, "Râbia el-Adeviyye", *TDV İslam Ansiklopedisi, DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 380-382.
- Marancı, Narime, *Hukuk Felsefesi Açısından Kur'an'da Kadın*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Konya 2002.
- Maturidî, Ebu'l-Mansur Muhammed b. Muhammed, *Te'vilatu'l-Kur'an*, thk. Murad Sülün, İstanbul 2007.
- Mevdudi, Ebu'l-Ala, *Tefhimu'l-Kur'an*, çev. Heyet, İnsan Yayınları, İstanbul 1991.
- Nisaburi, Hâkim Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *Müstedrek 'Ale's-Sahihayn Fi'l-Hadis*, Beyrut 1990.
- Platon, *Yasalar I*, çev. Candan Şentuna, Saffet Babür, Kabcacı Yayınları, İstanbul 1998.
- Râzî, Zeynuddin Ebu Abdillâh Muhammed, *Tefsiru Garibi'l-Kur'ani'l-Azîm*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, thk. Hüseyin Elmali, Ankara 1997.
- Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer, *et-Tefsiru'l-Kebir*, Beyrut 1982.
- Sambur, Bilal, "Kadına Karşı Şiddet Varoluşa Meydan Okumadır", <http://www.stargazete.com/acikgorus/kadina-karsi-siddet-varolusa-meydan-okumadir-haber-413620.htm>, Erişim: 03.05.2012
- Savaş, Rıza, *Hz. Muhammed Döneminde Kadın*, Ravza Yayınları, İstanbul 1991.
- Sayı, Ali, *Firavun, Haman, ve Karun Karşısında Hz. Musa*, İstanbul 1992.
- Selçuk, Sami, *Demokrasiye Doğru*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.
- Söylemez, Hülya, *Kur'an'da Kadın Kıssaları -Hz. Musa Kıssasında Kadın-*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2006.
- Sürer, Esengül, *Kadınlarla İlgili Kur'an Yorumlarının Değerlendirilmesi ve Yeni Bir Yaklaşım Denemesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2002.
- Suphi, Salih, *Kur'an İlimleri*, çev. M. Sait Şimşek, Konya ty.
- Suyuti, Celaluddin, *Mu'tereku'l-Akrân Fi'l-Cazi'l-Kur'an*, Daru'l-Fikri'l-Arabi, ty.
- , *el-İtkan Fi Ulumi'l-Kur'an*, Beyrut 1973.
- Şakka, Abdulhalim, *İslam Kadın Ansiklopedisi*, çev. Şaban Haklı, Fethi Güngör, Denge Yay., İstanbul 2007.
- Şimşek, Sait, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, Beyan Yayınları, İstanbul 2012.
- Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir, *Câmiu'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an*, Beyrut 1988.
- Tarhan, Nevzat, *Kadın Psikolojisi*, Nesil Yayınları, İstanbul 2005.
- Tuncer, Faruk, *Kur'an Surelerindeki Eşsiz Ahenk*, Işık Yayınları, İstanbul 2003.
- Tümer, Günay, *Hıristiyanlıkta ve İslam'da Hz. Meryem*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1996.
- Öztürk, Mustafa, *Cahiliyeden İslamiyete Kadın*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2012.
- Ünver, Mustafa, *Tefsir Usûlünde Mekki-Medeni İlmî*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Samsun 1998.
- Yaman, Ahmet, "Kur'an'da Yasanın Arka Planı Olarak Ahlak", *IX Kur'an Sempozyumu*, Ankara. 2007.
- Yaran, Cafer Sadık, *Ahlak ve Etik*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2010.
- Yaşaroğlu, M. Kamil, "Meryem Süresi", *TDV İslam Ansiklopedisi, DİA*, XXIX, 242-243, Ankara 2004.
- , "Kasas Süresi", *TDV İslam Ansiklopedisi, DİA*, İstanbul 2001.
- Yüçetürk, Orhan Seyfi, "Belkas", *TDV İslam Ansiklopedisi, DİA*, İstanbul 1992, V, 420-421.
- Yıldırım, Suat, *Kur'an'a Bakışlar*, Akademi Yayınları, İzmir 2011.
- Yılmaz, Mehmet Faik, *Ayetler ve Sureler arasındaki Münasebet*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2005.
- Zâbelavi, Muhammed, *Kur'an ve Sünnette Annelik*, çev. Yusuf Ertuğrul, Uysal Kitabevi, Konya 1992.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Te'vilve 'Uyûni'l-Akâvil fi Vucûhi't-Te'vil*, Beyrut 1985.
- Zerkânî, Muhammed Abdu'l-Azîm, *Menâhilu'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'an*, Beyrut ty.
- Zerkeşi, Bedruddin Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'an*, Beyrut 1988.
- Zevzeni, Ebu Abdillâh el-Hüseyin b. Ahmed, *Şerhu'l-Muallakati's-Seb'a*, Beyrut ty.